

ERDÉLYI REGÉNYEK

— Második közlemény. —

4. P. Gulácsy Irén: *Förgeteg*.

A *Förgeteg* és Berde Mária három regénye képviseli az erdélyi regények közt azt, amit társadalmi regénynek szoktak nevezni. Ha „műfaji” elhatárolásokat akarnék csinálni, voltképpen ide kellene soroznom az előbbieket is, — mégis egészen mások azok, mint a *Förgeteg* és Berde regényei. Ezekben ugyanis a mai társadalmi élet bírálata a fontos, ez az, amiért megírtak; amazok a bírálat élet letompító, fontosságát csökkentő számbavételek, a romok között új utak keresésére, új célok kitűzésére eszméltetők.

A politikai, gazdasági, társadalmi élet bírálata régen teret nyert a regényben, — ebben a mindenre alkalmasan fölhasználható műalkotásban, — s nem éréktelen megfigyelni, hogy e bírálatban csaknem kivétel nélkül a szabad, sokszor szabados, sőt forradalmi szellem vezette az írókat és irányította bírálatukat a szellemnek megfelelő tendencia felé. Ezért volt a bírálatnak igen vegyes hatása és mindenkor nyomon kísérte a kérdés: a jó több-e benne, vagy a rossz.

Az irodalmi kritika mindenkor igyekezett e kérdésre megfelelni, magának is követelve azt a jogot, mely kijárt az írónak, hogy a saját szempontja, felfogása, igaz látása szerint ítéljen. Döntő mégis az irodalmi szempont maradt előtte, hiszen végre is a regény művészi alkotás és nem pártirat, nem propaganda-eszköz, ha némely harsogó pártember ezzé aljasította is.

Ittmindjárt megállapíthatjuk, hogy sem P. Gulácsy, sem Berde nem tartoznak a pártemberek ilyen harsogó kategóriájába. Első sorban művészek igyekeznek maradni és művészi eszközökkel törekednek meggyőzni a maguk igazáról.

De itt már válasszuk el a két író egymástól és egyenként véve alkotásaikat szemügyre, iparkodjunk megvizsgálni társadalmibírálatukat is, művészi eredményeiket is.

P. Gulácsy azt a háborút megelőző magyar társadalmat teszi bírálata tárgyává, melyben, úgy látszott, sorsdöntő fontosságot nyer a nagybirtoknak és a földre éhes parasztságnak küzdelme. Kétségtelen súlyos probléma volt e kérdés, melyet egy tudományos színezetű és egy türelmetlen uccai izgatás még

jobban kiélesített. Az író jól ismeri e kérdést és a művében több helyt előkerülő szociológiai okoskodások elárulják, hogy jól kijárta a *Huszedik Század* iskoláját. Ez azonban nem volna baj. A baj ott kezdődik, hogy nem tudott szociológiai olvasmányaihoz egy olyan mesét találni, mely valószínű beállításával érdeklődésünket lekötötte és társadalombírálatának erős alapot vetett volna. Elénk állítja ugyanis egy sokezer holdas hitbizomány urát, — akinek már nevével előzetesen fertőbe ránt egy nagyon érdemes magyar arisztokrata családot, — aki arra született, hogy megfojtsa a falut, melynek népét nem engedi földhöz jutni. A mesének ezt az ágát elfogadjuk: ez megtörténhetett, tehát valószínű. De mit állít a herceggel szemben? Egy valamikor nemes familiát, mely már teljesen paraszti sorban él egy olyan családi és birtokközösségben, mely teljesen hihetetlen és elképzelhetetlen. Az öreg Timár úgy akarja együtt tartani száz holdas birtokát, hogy fiait, lányait, unokáit nem bocsátja ki az ősi házból, egyiket se ereszti a maga szárnyára, hanem a maga patriarcha uralma alatt zsarnoki hatalommal közös gazdálkodásra kényszeríti.

E beállítás valószínűtlensége megcsappantja érdeklődésünket, még ha nem vesszük is számon, hogy az öreg Timár is épp oly kíméletlenül szerzi meg a kiscgazdák földjét magának, mint amilyen kíméletlenül tagadja meg a herceg tőle a földbérletet.

Ha mindehhez hozzávesszük, hogy az egész probléma a háboru után egészen más megoldásra jutott, a beállítás valószínűtlensége mellett ez az anakronizmus még jobban csökkenti érdeklődésünket, sőt semmivé teszi a mű tendenciáját.

Ugy látszik, az író is ráeszmélt erre és jónak látta másféloldalas magyarázatot írni művéhez. Ebben szerényen megvallja, hogy dehogyan kívánja ő a magyar arisztokraták kipusztítását, csak termővé tenni „ujjmutatja” „a túltápláltságban elhevert vagy meddő kóróba szökött erőforrásokat”, — s voltaképpen a középosztály sorsa fáj neki, „melynek eddig nyögnie sem volt szabad, mert vagy felülről hulló jégeső, vagy alulról felkeseredett baltacsapások beleriasztották a kikivánczó jajt”. Oh, ha ez így volt, hogyan tudta elszalasztani a kitűnő regénytárgyat, melyet e „kivánczó jajt”-ből szöhetett volna, meg abból a másik megállapításból, hogy a középosztály „élete árán szüli, maga vérével táplálja ígérő jövődövé a *básztárd* csírát, amit nagyszerű küzdelmében a fajért, a két széthuzó hatalmas réteg a testébe kintzott.” (5 lap.) Azt hiszem, azonban, hogy ez az egész, a Magyar Középosztályra appelláló gondolat csak regényének szentimentális befejezése után jutott eszébe, hogy az ÚjGeneráció szépen szónokló „kinyilottszemű látnoka” szavainak egy kis értelmet adjon.

Minő művészi megoldást talált P. Gulácsy Irén társadalombírálatához?

A *Förgeteg* cselekményét szerencsésebb kézzel alkotta meg

az író, mint a *Hamueső*-ét. Igen jól indul és minden ingadozás nélkül halad jól a feléig, de onnan kezdve már toldozás látszik rajta. Egyébként megtartja az író a regény hagyományos kereteit és nem töri szét szociológiai fejtegetéseivel, vagyis inkább mesél, mint fejteget. Azonban megfélekedezik a művész legsajátabb feladatáról: a minden ember sorsát visszatükröző egy ember küzdelme helyett az egyest elnyelő sokaság, osztály kollektív küzdelmét rajzolja.

Legelőbb a Timár-családdal és Erzsébettel ismertet meg. Timár Pál haza hozatja unokáját, Erzsébetet, mivel az iskolákat mind kijárta, nem hányódhat tovább gazdátlanul. Erzsébet anyja megszökött egykor a háztól egy festővel, mire apja kitagadta. Erzsébetet haldokló anyja apja gondjaira bízta és Timár Pál 14 éve már gondoskodott is róla és fényesen neveltette. A Timár-rokonság nem szívesen fogadja a „kenyérpusztítót”, — de nincs szavuk az öreggel szemben, ki „megmaradt (gyermekei közt) patriarchának, személybesűrített összetartó erőnek” (30 l.) Ez a lehetetlen helyzet megérteti a Timárok lelkiadottságát, melyből csak gyűlölet tud fakadni Erzsébet iránt.

Bizony nagyon rosszul is érzi ez magát a durva környezetben. „Az új élet úgyszólván percenként osztotta elé ezer szokatlanságát, mindmegannyi visszatetszést, melyből a megfajtott illúziók hangos feloszlási szaggal árulkodtak ki.” (28 l.) Végre elpanaszolja keserűségét nagyapjának, aki szinte pazarló bőkezűséggel rendez be neki különszobát. Így igazán különleges helyzetbe jut Erzsébet, nem csoda, ha ábrándok kergetőjévé lesz: beleszeret a hercegbe, akiről annyit hallott, akit még nem látott.

Az író eddig ügyesen készítette elő a herceg bemutatásának legalkalmasabb pillanatát s érdeklődésünket iránta fokozza az a kettős szenvedély, mely alakját körülveszi: a parasztok gyűlölete és Erzsébet ábrándos szerelme. A bemutatásnak impozáns módja egy díszbevonulás alkalmával extázissá fokozza a leány érzelmét, s boldog álmódozással tölti el. „Bevallatlan vágya” beviszi a városba, be a herceg kertjébe. De „az önmagára problémázott nagy ismeretlen” (60. l. — az ilyen kifejezés, hogy főbe üt, amikor az író már-már egész lelkünket megragadta —) nem jelenik meg; de meglátja nejét, a szenvedő, szerencsétlen asszonyt, s megérzi, hogy szerelme reménytelen. Szakítani akar ábrándjával: a lovag képét, melyben a herceget látta, ledobja szobája faláról és naplóját elégeti. Mikor így elveszti ábrándképét, tudtán kívül barátot szerez Vincében, akiben eddig legsűrítettebben mutatta meg az író a rokonság gyűlöletét iránta.

Ettől kezdve a cselekmény két ága mindjobban közeledik egymáshoz: a Timár család és a herceg sorsa végzetesen kezd bonyolódni egyrészt Erzsébet szerelme, másrészt, s ez a fontosabbik, a földbérlet ügye révén.

Mert hiába akart a leány lemondani, magárahagyatottsága végzetévé érlelte szerelmét. Ismét bemegy a városba, be a kertbe és — meglátja a herceget. Azt megértjük, hogy elfut előle; de azt nem, hogy a herceg, kinek az a legfőbb hivatása, hogy vágyait kiélje, nem tesz semmit megkaparintására, hiszen csak talán a szegény leány nem sejti, hogy szerelmi rajongása csak rövid percek kielégítését szolgálná a herceg részéről. Hihetetlen, hogy egy olyan vadász, mint a herceg, és akinek olyan kopója van, mint titkára, Malina, tétlenül várja a sült galambot. Az író azonban nem veszi számba a cselekménynek e szálát. Inkább a 20 éves fiatal herceget vezeti a leány útjába — és a kettő között szociológiai vitatkozást rendez. Mégis az ifjú ettől kezdve épp úgy ábrándozik a lányról, mint ez apjáról.

A földbérlet kérdése hatalmasan belejátszik az eseményekbe. Vince már megtudta a városban, majd írás is bizonyítja, hogy a herceg nem ad bérletet. Sem a hercegné rábeszélésére, sem magának az öreg Timár Pálnak a hercegnél való személyes kérése, se Sényi grófnak figyelmeztetése nem tudják rávenni a herceget szándéka megváltoztatására, bár semmi oka nincs, hogy oly makacsul és ostobán ragaszkodjék hozzá. De hát perverz gögje nem engedi, sőt mikor az egyre jobban elégedetlenkedő parasztság haragja itt is, ott is kitor, elhatározza, hogy feleletül felgyújtatja a bérletnek kért föld természetét és eltiltja az erdőben a gallyszedést. Az égő élet fölláztatja a parasztokat, akik indulnak a herceg ellen. Erzsébet meg akarja előzni a bosszulókat, de futtában elesik. Vince rátalál az elájult leányra és mellette marad, míg a többiek rohannak a kastély felé. Épp mikor odaérnek, húzzák föl a kastélyra a fekete lobogót, mely gyászosan hirdeti: meghalt a hercegné. A bosszút lihegő nép megtorpan és csendesen elszéled.

Eddig hatalmasan hullámozott előre a regény cselekménye. Egy-egy hely csekély zökkenőit, egy-egy fölös jelenetet, egy-egy sikító nő szívverését nem számítva, jól kiszámított fölépítéssel kapcsolódik egybe minden szál és szolgálja folytonosan fejlődve a hatást. A legszebb részeket is eddig találjuk a műben. Igya herceg és Timár Pál jelenete hatalmasan van megrajzolva; Vince nekiszánása, hogy beviszi Erzsébetet a városba és ennek útja a kertben, P. Gulácsy Irén analízáló módjának legszebb példája; igen jó a hercegné és az orvos jelenete és pompás Sényi vadászszenvedélyének rajza.

A hercegné halála nemcsak a jól előkészített kitörést szakítja félbe, hanem a mű érdekességét is. Utána már semmi újat nem tud mondani az író, semmi új fordulattal nem tudja tovább vinni az eseményt. Egyre halványuló érdeklődésünket mesterségesen igyekszik fölverni s erre a legjobb eszköznek az erotikát találta. Az özvegy és Viktor, Vince és Erzsébet jelenetei — az úri és paraszt-erotika egymás kiegészítéséül! — az

új szerető a herceg oldalán, a végső orgia, — ezek töltik ki a mű második felét, mert igen kevés az, ami a fürgeteg kitörésig még hátra volt: a herceg szembe kerül Erzsébettel, aki közbenjárt a bérlet ügyében, de Viktor felvilágosítására, hogy milyen árat kellene fizetnie, visszariad és amint eddig is, ezután is passzív szemlélője marad a dolgoknak. Csak mikor Vince a végképpen elkeserített parasztokat a leszámolásra vezeti, akkor viszi szerelme ismét a herceg útjába, hogy megmentse és ő áldozatául essék. A fürgeteg kitört és — pusztulást hagyott maga után, de tisztulást alig hozott. Kiegyenlítődést sem; a bűnös herceg elmegy vadászni Afrikába, az igazukért küzdő parasztok — börtönben senyvednek.

Haj, ez az élet! De hát ezért érdemes volt-e megírni a regényt? Hisz ez az író társadalombírálatának csődje. Igyekszik is egy kis szimbolikus szépitővel elfedni előttünk. Erzsébet Sényi pártfogása alatt várja az idő bekövetkezését. Testben lélekben meg van törve. A bujdosó Vince is egyre leskelődik rá, mivel bosszút akar állani a herceg megmentése miatt. Egy sötét este éppen akkor, mikor Viktor, aki szerette Erzsébetet, kérdőre vonta Sényit, betört hozzá, hogy agyonverje. A megremült leányt a szülés fájdalma fogja el, Vince bábaért rohan, de későn érkezik: Erzsébet fiat szült, de maga meghalt. Ekkor érkezik Sényi és Viktor, aki exaltált szavakkal köszönti a gyermekben az új Generációt, akit szívére ölel, hogy magával vigye messze világrészbe, hogy a rothadó kor mérgezett atomjai meg ne fertőzzék. „Az ezektől elharácsolt, megátkozott kenyér helyett becsületes munkáskezek fogják nagyra nevelni, míg a várakozókra rányilik a beteljesült idők kapuja.” Akkor visszajönnek majd...

A cselekmény megalkotásában megnyilvánuló kollektív felfogása az oka, hogy P. Gulácsy embereiben is inkább típusokat rajzol, mint egyéneket. Nincs egy hőse művének, akit érdeklődésünk melegével vehetnénk körül és akivel együtt vív-nánk meg küzdelmeit, együtt örülnénk, együtt bánkódnánk.

TimárPál magában hordozza az összes parasztok minden vágyát, külső és belső egész valóját. Már helyzetének egész adottsága azt hozza magával, hogy mintegy majdnem 100 főnyi család „feje-veleje” (7 l.) az egész parasztság sorsának intézését vigye. Ehhez való ereje talán több az átlagosnál és hatalmi szavával teremtett tekintélyének felhasználása egyéni okosságára vall. Korának higgadtságával küzd a dolgok menetének jobbra fordításán, de minden lehetőség megpróbálása után félre áll a végzet útjából. Legrejtettebb egyénisége tárul fel előttünk abban a szeretetben, mellyel a minden atyjafiától gyűlölt Erzsébethez ragaszkodik. „Állandóan mellette élő összes unokáiban sohasem érezte magát ennyire nagyapának, — mondja róla az író a maga keresettségével, — mint most, ebben az idegenné-háritott, eleve megacsarkodott egyben” (17 l.) De

nem tudjuk és talán maga sem tudja, hogy voltaképen mi is a célja a leánnyal. Az bizonyos, hogy a kollektív törekvésben végre is megfélemezik róla. — Igen furcsa világot vet különben reá a mód, ahogyan családjának többi tagját parasztnak, még pedig az író jellemzése szerint, valóságos sült parasztnak nevelte föl. „A csontokról általában kézzel tépték a húst... A kenyeret késsel vágják. Mindenki... amennyire tehetta, rátehenkedett az asztalra... Lassanként elült a táplálkozás mancsoló zaja. Egy-két száz még hörbölt...” (25 l.) „Sokak gyomrából összetevődött rengeteg gyomor” (22 l.) volt az egész háznép. „Durvaságuk, mint vastag, lényükből kisugárzó illat,” *becsorgott* (49 l.) Erzsébet külön szobájába is. Nagyot nyelnek, s „hosszú előre csattanó köpés kapcsán” sórcintik oda a szót (75 l.), „két szavas mondataikat” (175 l.) „Csámcsogva rágtak, szagokat párologtak atyjafiai, a parasztnak” (175 l.).

Ebből a tömegeből kettőt emel ki az író, Vincét és Katát. Vince elég érdekes alak. Szeplős arcú, vörös hajú „dromedár”, csupa nyers erő, a család Erzsébet iránt való gyűlöletének megtestesítője. Érzékisége mégis közel viszi hozzá, szóba áll vele, a városba viszi, virágot tép neki. Ám lelke nem mozdul iránta, sőt vére lázadásának majdnem áldozatául veti a leányt. Vajjon nem érdemelte volna meg az írótól, hogy ne állattá súlyosítsa, hanem egy kis nemes érzést fejlesszen ki benne Erzsébethez való vonzódása? Hiszen Vincéből műve egyik legérdekesebb alakja lehetett volna. Így hiába lázongó természet, aki csak hatalmas ereje legyűrésével tud nagyapjának engedelmeskedni, hiába a legéheesebb a földre, a herceg legádázabb gyűlölöje és a fürgeteg vezére: végső eredményben sem emelkedik sorsa annyira, hogy tragikus letörésében belső vonzalmunk vagy szánalmunk kísérelné. — Kata alakjában azt mutatja meg az író, milyenek a Timár család asszonyai. Esetlen, dolgos asszony, aki munkáját szenténekek éneklésével kíséri és csúnya veszekedésekkel fűszerezi. De meleg lelke van, aki szeretettel tud Erzsébethez közeledni. Dolgos buzgóságának lesz áldozata: a herceg erdésze elfogja és a vadászlakba csukja, ahol a fürgeteg átkos éjszakáján megöli az ijedtség.

A paraszttal szemben áll a főúri osztály. Ezek jellemzését en block elintézi Gulácsy. (214—217 l.) Ez az egész jellemzés, hogy — csak úgy mondjam, — teljesen idejét múlta már és ilyen kifejezéseivel: „egy felposványosodott rend tartatatlan moralinszanitéje,” „az ezek életéből összevont Én bálványá pöffedt torzója,” „sok évszázadokon át tonnává dagadt hasak és molekulává zsugorodott szivek” stb. legfőleg az író stílusszépségeit szaporítani jó. Azután mindezt a jellemzést megtestesíti Fertőházy alakjában, akit így osztályának típusává tesz. Testben „kiérett, fölséges emberpéldány, aki a maga nagyszerű föllobogásával túlsugárzott körletében minden hal-

ványabb élethangocskát” (43 l.); lélekben feneketlen romlottság és sivárság. „Emelkedettebb hajlamait elfojtották hazug nevelésén és életkörülményein át állandó akaratbénulásai... Ezer szemet vonzó, igás nagyléte behajszolta egy, igazi mély örömök nélkül való kirakatéletbe, ahol csak gesztusok voltak, áttetsző, híg kis szeszélyek, de egyetlen konc sem az éhező emberléleknek. A nagy bumbum közepett kifejthetetlenül kalódtak el egyéni élete és értékei, ami bizonyos öntudatlan gonoszkodással bosszulta meg a céljától elrándult sorsot.” (200 l.) E szavakkal, — már amennyire megérthetők, — jól rávilágít az író Fertőházy jellemének kialakulására; cselekedeteiben pedig ostoba gögösségét, konokságát, istentelenségét, kegyetlenségét, hiuságát, mindenek fölött túlfokozott érzékiségét riktó színekkel mutatja be és betetőzi azzal, hogy a fürgeteg éjszakáján a gyilkolás és pusztítás örületében erőszakot követtet el vele megmentőjén, a magával tehetetlen Erzsébeten. Ez csak attól telhetik ki, aki „ráhatványozott cudarságában” (134 l) meg tudta tenni azt, „hogy esztendőkön át lefőlözött szerelmeket élvezett.” (214 l.) Habár mindenféle bírálatnak, a társadalombírálatnak is, a tények igazságán kell felépülnie, a regényírónak megvan a joga, hogy tendenciája kedvéért kiélezze a cselekedeteket a művészi igazság határain belül. Fertőházy jellemzésében azonban oly fokú már a kiélezés, hogy elrajzolássá, művésziatlenné válik, sőt azt a hatást kelti, mintha az író az érzékiségnek perverz túlzását és tolakodó rajzát művészi céljain túl mint külön célt szolgálná.

Fertőházy mellett a szenvedő lemondás bús képviselője neje, aki a jószág megtestesítője, de tehetetlen, aki csak kérni tud a parasztok érdekében és remegni fiáért. Egyébként házassága kezdettől fogva szerencsétlen volt; nem is szíve tette a herceg nejévé, mint inkább a herceg konok önzése, mellyel Sényi gróf elől elragadta. Sényi azután „lengyelnek” állott be a herceg udvarába, hogy ideális szerelmével bátorítója legyen a szerencsétlen asszonynak és nevelője fiának.

Sényi gróf az arisztokrácia olyan képviselője, akire éppen nem illik az író en block jellemzése: józan gondolkodású, tanult és jellemes férfi, aki egyébként a regénynek szociológusa és bölcselője. Bölcselkedése természetesen szintén a *Huszádik Század* szorgalmas olvasásáról tesz bizonyosságot. Különben a szépért lelkesülő ember, aki a misében is annak örül, hogy művészt talál benne. Persze ezt még a 41. lapon emeli ki róla az író, kinek csak a 215. lapon jut aztán eszébe ez az igazság: Sényi vágyott „a lelkekre, melyeket nem facsart el isteni kiindulásuktól egy képzelt Szép után való nyúlászkodás.” A cselekményben nem sok része van, mintahogy tanítványa, Viktor, a fiatal herceg is, inkább csak passzív alak.

Viktor „bontakozó jellemének teljes eszményképet sovárgó hevével rajongott” Sényiért. Viselkedése az ő utánzása volt,

gondolkodása az ő eszméinek kerékvágásában haladt. De amióta meglátta Erzsébetet a templomban, „gyermekszemai” kezdtek rányilni a nőre, aki majd eddigi mesterénél tovább nevelje. Viktornak ezt a fölszabadulását igen jól rajzolta meg P. Gulácsy Irén, aki így megteremtette műve egyetlen nem kész, vagy adott alakját, hanem azt, aki előttünk lesz, alakul ki.

Viktor nem felejtí többé Erzsébetet, mégis meglepő és zavaró ránézve, mikor véletlenül kertjűkben találkozik vele. Jellemző, hogy milyen komolyan és komoly hangon beszélget vele. Bár megsejti, hogy a leány nem az ő számára akar „egy bizonyos valaki lenni”, mégis várja vissza esténként, mégis egyre gondol reá. Anyja betegségének súlyosbodása, majd halála csak pillanatokra téríti el róla gondolatait. Ám ekkor egy brutális támadás éri a fajtalan Mirzli grófnő részéről, mely „a férfivé ráncigált gyermekifjú” (171. l.) szívének ártatlanságát utálattal borzasztja meg.

P. Gulácsy sehol nem adta még mély léleklátásának oly finoman művészi jelét, mint mikor megérezte, hogy Viktort erotikus kényszer-képzeteitől csak olyan lelki felűdülés szabadíthatja meg, aminőt egy másik és hasonlóan megkísértett ártatlan lélek nyujthat neki. Így hozta össze ismét a kertben Viktort és Erzsébetet, hogy egy ügyesen megcsinált jelenet (171—175. l.) után megtisztultan, mint jó barátok váljanak el egymástól.

Viktor az elzűgott fürgeteg után komoly munkával készül jövendőjére. Kitűnő kertész lett belőle, kit teljesen hidegen hagyott a sequestrum, aki most már nem elméletben, hanem valóságban megbecsűli az embert és a dolgos kezeket. De lelkén két gyanú rágódik. Az egyik anyja emlékére, a másik Erzsébetre vonatkozik és mindkettő Sényire irányul. Finom kézzel érinti e dolgokat az író és szinte melancholikus hatású, ahogyan Sényi meggyőzi Viktort anyja feddhetetlenségéről. Erzsébet halála Viktort prófétává avatja, — de prófétaságában nem igen tudunk hinni: nagyon előkészítetlenül szakad a nyakunkba.

Viktor, — ha több részt juttatott volna neki az író a cselekményből, a mű élettel legtelibb alakja volna. Így csak halványan ötlík élénk sápadt képe, vézna termete, s nem tudunk íranta fölmelegedni.

Erzsébet iránt előbb csak a helyzet sajátossága költi fel érdeklődésűnk, melybe otthon kerül, később szerelme a herceg iránt. De ez a szerelem csak ábrándozásban merűl ki, küzdelemre nem indítja. Nem is látjuk őt cselekvésben, csak helyzetekben, s amilyen a mű elején, olyan mindvégig. Mikor egyszer mégis cselekedni akar, beleájul; mikor másodsor cselekszik, annyira csak sebtében tűnik élénk, hogy alig vesszűk észre. Tűlcsigázott, lázas szenvedélye ragadja

most is, s a vége ismét csak a testi-lelki kimerülés. Ha megpróbál máskor is cselekedni valamit, cselekvésében több az öntudatlanság, mint a tudatosság, pl. a kertben tett látogatásaiban. Feltűnő volna a beszélgetéseiben megnyilatkozó józan tudatosság, ha éppen ez nem vallana mindennél jobban arra, hogy inkább az író egy elvont gondolata, mint életre teremtett alakja. Ezért nem hat meg igazán sorsa sem.

Általában a *Förgeteg* alakjairól is azt állapíthatjuk meg, amit a *Hamueső*-éről mondtunk: inkább kész, elvont, mint élő alakok, hiányzik belőlük az egyénítés éltető művészete.

Ez a fogyatkozás nem oly szembeötlő a mellékalakoknál, akik fel-feltűnnek egy időre, de nagyobb érdeklődést nem várnak tőlünk. Ezeket jól rajzolja P. Gulácsy, mint aki egy-egy helyzettel beérő kisebb rajzaiban, elbeszéléseiben éppen a helyzetbe pompásan beletaláló portrék festésében tűnt ki eddigelé. Kitűnő a Bernát tanácsos igroteszki alakja. Malina is híven áll előttünk alattomos szolgaságával, ravaszságával és kéjekre vágyódásával. Ritter von Eckert özvegyének „negyven tavaszt meghempergett lénye” (68. l.) a hisztériának undorító megtestesítője. De rendkívül vaskos naturalizmussal rajzolja az író.

A *Förgeteg*-ben is, mint a *Hamueső*-ben, P. Gulácsy Irén vérbeli naturalistának mutatkozik. Hidegen, vagy közömbösen áll a tényekkel szemben és válogatás és szépítgetés nélkül hozza azokat olvasói elé. Így előadását is elsősorban a reálisnak, az érzékinek kifejezésére való törekvés jellemzi, ami a megfigyelések tömegét és aprólékosságát követeli meg. Sok ezekben is a túlzott, a keresett, a kielezgett, az alantas, — mégis mértéktartóbbnak látszik a *Förgeteg*-ben, mint a *Hamueső*-ben.

P. Gulácsy Irént megfigyeléseiben a pontosságra és a jellemzőre való törekvés vezetik. Mint materialista, az anyagi és vitális megnyilvánulásokat látja meg legelőbb és legtöbbször ezekben keresi és találja az emberi élet egész értelmét. E megnyilvánulások táplálják képzeletét. Ezért van, hogy intuícioit kifejező képei s az ezekkel asszociálódó képzetek alantasak, durvák, erotikusak. Egy-két példa — csak éppen kiegészítőül a *Hamueső*-ből idézetteknek — meggyőzhet erről mindenkit: A kimondott szavához... *lepányvázta* magát (12. l.), a férfi új erőt *fal* magába (24. l.). (Erzsébet) a templomavatásra gondolt. Hogy *kordult fel* pedig benne az éhség akkor: Istennel alapozni az új élet utját. (47. l.) Nagy evőkiáltással kapott utána a benne-kódorgó örökéhes szépszeretet és tavaszi mohósággal ült a dús gondolat-lakóházhoz. (47. l.) Azidők méhében vajudott a perc... hogy... igazságot tor-tázzon az eléhezett lelkek elé. (143. l.) Eszébe se jutott, hogy mezítelen női hust érint, pedig a tudat alá *pokrócozott* férfias-sága villanásszerűleg bontakozott ki tőle. (175. l.) Most egy

rossz illatú b-nről lebbentette le a *pokrócot*. (178. l.)

Még furcsább, mikor megfigyelése pontatlan, vagy magát az író is megzavarja, s elfelejti az egyes vonásokat. Az öreg Timár azt kérdi: Hogy *ereszt a széna*? (25. l.) Boldizsár egy talyiga kavicsal jött rá szembe... Lapát volt a vállán keresztül vetve. (12. l. Vajjon, hogy tol valaki megterhelt talicskát úgy, hogy a vállán lapátot tartson?) A legény *boldogabb végén* markolta meg az ostort. (154. l. Eddig csak a botnak volt boldogabb vége is.) (A középkori lovag) kardjának vaskosarán nyugtatta *csipkeujjas kezét*, (45. l. Nemesak anakronizmus, hanem pontatlan is, mivel öt lappal alább „finom keztyükbe bujtatott” kezeiről beszél, az 50. lapon meg már „finom csipkebodrait” emlegeti.) A legérdekesebb furcsaság talán ez: Mirzli grófnő megmutráta a titkárt. „Majd izgékonyan beharapta megnedvesült *szájaszélét*... A levegő hirtelen brutális értelemmel lett teli. A nő megnyalta *husos száját*... Arca egész elsápadt, lefelé szoruló, *vékony* ajkai kínosan rángatóztak” (68—69. l.)

Ha P. Gulácsy leírásokká fejlesztí meglátásait, leírásai nem üde frissességükkel hatnak, hanem alantas, durva, erotikus, vagy fantasztikus asszociációikkal meglepnek, megzavar-
nak. Ime: (Az őszi kert) most, hogy kérlelhetetlen napok mul-
tának érlelő jőzansága lecibálta róla a zöld ködöt, rideg-szé-
gyentelenül tárta ki testének mezítelenségét. Az ösztövéf fatör-
zsek közt árulkodva vigyorgatta fekete fogközeit a körülfutó
vasrács, míg tulnan a domb, — mint valami felfödött, hatal-
mas csipő — csupaszon duzzadozott. (169. l.) E másik fantasz-
tikumával zavar meg és keresettségével groteszkké válik: (A
vasúti őr) „létrát hozott, a lámpának támasztotta s feldöcögve
rajta, piszkos ronggyal törülgetni kezdte az üveget. A leány
mellé lépett, néhány szót váltott vele, mire amaz kifordult a
létrán, a kocsi felé mutatva. A napszállat elfolyó vére, kormos,
sötét piszkában olyanná tulozta, mint egy ölni terpeszkedett
hóhért. Mintha kevesellené a fa alá készített zsákmányt s a
legény felé követelőzne és még rajta is átfutva, távoli sokakat
hívna fölemelt ujja”. (15. l.) A nagy, üres szólamok teszik
tönkre ezt a leírását: „Sényi nyugodt és nagy volt, mint egy
kataklizmán átesett világ. Süket csönd hallgatózott benne,
szokott énje, egy percre felbókolt reményei egyetlen robajjal
dübörögtek a mélybe. Mintha a végtelenség, amit magában
hordott, hirtelen kiosont volna belőle, csupán egy vaktában
ide-oda mozgatott testet hagyva hátra”. (153. l.)

Most ezekkel és a hasonlókkal szemben idézek a *Förge-
teg*-ből még néhány leírást, hogy lássuk, milyen újszerű és
szép leírásokat is tud csinálni P. Gulácsy Irén, ha természetes
akar maradni: „A megvetkőzött ágak, — mint régi küzdelmek
hajótörésének roncsai — fenyegetőleg úsztak bele a sötétzo-
máncú azurtengerbe” (175 l.) „A szeplónélkül elesett lelkek tört,

édes szomorúsága hervadozott (Erzsébet) vértelen arcán” (171. l.) „A nagy hármás ablakon kívül meglobbant egy vörös felhő, a szél belekapott, ezer szétfolyó darabba tépte s berohanta vele a biborló nyugati szemhatárt. Égett a mező” (139 l.). „A véres éjszaka kezdte bevonni fekete vitorláit. A szemhatár sarkai fölszakadoztak s mint ujonnan sarjadt friss bőr az égboltozat hámló testén, gyöngye rózsaszín vetődött át a réseken” (223). „Az alkony gyorsan ereszkedett alá fekete hálóján, a park fái — mint álltukban elszunnyadt várta-óriások — álmodón bólogtattak az egyédfolyt nyugalomba” (231. l.)

Ilyes hasonló szépségek közül annál erősebben ütköznek ki az író, groteszk előadásbeli keresettségei, hajszolt népieskedése, erőltetett szavai, melyek jobbára olyanok, mint aminőket a *Hamueső*-ből ismerünk. (Ott elő nem fordult új furcsaságai közül csak ez egyet idézem itt: „kiáltotta, egy tekintettel *aláhúzza* a tanácsost”, 56. l.; „hogya... kultúrlény voltát jobban *aláhúzza* 94. l. „maliciával tudják *aláhúzni* a keserűségüket” 129 l.) Egy helyen azt mondja az író: Erzsébetből „egymásbahlulló napok emlékétől dagadozva elemi erővel tört ki... a vágy”: el paraszt rokonai közül. „El, el, ha csak pillanatokra is. Csak olykor kifüldözni rászáradt kétszavas mondataikat, lágyan s„mogató kultúr-szóhalmozásokba” (175. l.) Így vagyunk mi is műve olvastán: keresettségeit, furcsaságait, alantosságait úgy vágyunk kifüldözni magunkból, de oly ritkán akadunk egy-két lapnyi lágyan s„mogató kultúr-szóhalmozásokra... Vajjon mi kedve telik benne, hogy úgy meggyötör előadásával? Nem érzi, hogy szinte fizikai fájdalmat okoz olvasójának örökös stílusbeli erőlködésével és ezzel igen-igen sokszor együttjáró ízléstelenségével?

E sok apróbb-nagyobb ízléstelenség közül csak e két helyét hozom fel. Erzsébet kéri Vincét, vigye el kocsin a hercegné temetésére. A fiú húzódozik, mire közbe szól Katalin: „Hát te, he?! ... Majd én mindjárt megmondom neked, hogy hova dugd a kocsid!... Ennek előtte akárki lotyólányát fölszedte a saroglyába, hajánál húzva is, a vad tukó!... Csak sohase istenkedjék neki! Oh álljon bele a nehézség! Az” (151. l.) — Erzsébet virágokat szedett. Vince akkor így szólt hozzá: „Adja ide, had kötöm össze... Másképp széjjel eszi a franc!” Ehhez így folytatja az író: „Erzsébet odaadta a csokrot, a gorombaságot pedig úgy vette, mint egy másik, még szebb bokkrétát.” (152. l.)

Ugy tudom, hogy a *Förgeteg*-et a *Hamueső* előtt írta P. Gulácsy. Ha valóban így van, akkor még a *Förgeteg*-gel szemben is nagy hanyatlás a *Hamueső*. Vajjon, ha így halad, mikor fog olyan regényt írni, amellyel kibékítse az erdélyi olvasókat és visszaszerezze azt a kedveltséget, melyet *Ragyogó Kovács István* c. kötetével méltán megszerzett.

5. Berde Mária: Haláltánc.

Berde Mária tágra nyitott okos szemekkel járja a világot, nézi az életet nem törődve vele, ha „rémes bölcsesség” férkőzik is szívéhez, mert el van szánva, mint nő, mint igazi nő, aki soha egy pillanatra sem akar férfiaskodni, megkeresi a megértését annak, hogy az, aki ma térden veszi át a leány glóriás szerelmét, fölkel a glóriával és elmegy alacsony örömben ölelni mást, hogy az, aki a leánytól még a gondolatát is elkívánja, gondtalanul szórja más részére szerelmének azt a teljességét, amire a leány szűz szívvel gondolni sem mer...

A megértéshez nem jut el, de megtelik a lelke harcossá válnak a készséggel, hogy síkra szálljon a társadalom ferde, bűnös igazsága ellen a maga egyenes, szeplőtelen igazsága érdekében: az igaz szerelem szent a férfi előtt is, mint a nő előtt, és mindkettő számára a boldogságnak csak egy igaz formája van: magukhoz ölelni azt, akit szeretnek és senkit mást semmilyen alakban. Egyenlő joga van mindkét félnek és egyenlő kötelessége!

Ez igazságra Berde nem az intuitív meglátás fölvilanó világosságánál jut el, hanem hosszas és magaemésztő gondolkodással teszi egészen átható személyes élményévé: becüsület és tiszteletreméltó meggyőződésévé. Különböző időkből való műveiben nyomára lelünk meggyőződése erjesztő csíráinak. Az uri erkölcs, a nitschei Herrenmoral, hazug voltát már az *Elesett oszlop*-ban hirdeti, a nő szerelmének jogát már a *Függőkert*-ben vallja, melynek befejezése a szerelem szűzi tisztaságának harsogó himnusza. Még tovább is megy: a *Lassú víz*-ben a bosszút adja a nő kezébe a férfi hatalma ellen. A férje hűtlenségét ismerő feleség haldokolva azt vallja, hogy három fia közül egyiknek nem férje az apja. A rettenetes vallomás örültté és öngyilkossá teszi a férjet. — Ugyane motívumot találjuk az *Elesett oszlop*-ban is, melyben az asszony bosszúja oly rettenetes, hogy alig van párja irodalmunkban.

Berde nem az első és nem az egyetlen, aki eljutott az ő igazságához. Komoly és tudós értekezésekben, szenvedélyes hangú kitörésekben és művészi alkotásokban sokan és sokat írtak a társadalomnak azon felfogásáról, mely a férfinak mindent megenged és megbocsájt, a nőnek semmit, legkevésbé azt, ha tiszta szerelmével anyává lesz. De még eddig nem igen látszik meg, hogy, e sok írás és szó javító hatással lett volna a társadalomra. Ugy kell lenni bizonyosan, hogy annyira mélyen van a baj gyökere, hogy nagyon a felületen maradt mindenféle javító kísérlet, — vagy talán nem ott és úgy fogtak a javításhoz, ahol és ahogyan kellene. A *szent széken* problémájának tárgyalásakor majd rámutatok a javító kísérletek fogyatékoságára. Ott inkább helyén lesz, mint a *Haláltánc* fejtegetésénél, hiszen ebben még igen halk szavú a bíráló. Most egyébként fontos az, hogy ha Berde nem eredeti is társadalombírálatában, nem teoretikus

sok szóval, hanem, — mint már mondtam, — igaz meggyőződéssel áll igazsága mellett. Ebből következik, hogy társadalombírálata és ebből kinövő tendenciája nem efemer értékű ideológiaegyveleg, hanem maradandó, komoly figyelmeztetés a jobb felé.

A nő sorsa a férfi, — adja válaszul Berde a büszke szakvakra, hogy a férfi nem szállhat fel a nőhöz, mert kitépik belőle a szárnyat (*Emmának*). A nő sorsa a férfi, — de nem ura, zilált, kétlaki lény, aki egyszerre tudja megadni az övét testének, lelkének, — így egészíti ki gondolatát a *Haláltánc*-ban. E gondolatra építi műve cselekményét és e gondolat sugározta át tendenciáját.

A Svájci Házban gyógyulást kereső tüdőbetegek közt van Ginevra, egy feltűnően szép ír leány, Madame Mercati és Foorte Hugh. Ginevra és Hugh a halált hordják magukban, Mercatinénak még van némi reménye. Hugh még Ginevra megérkezése előtt szívesen forgolódott az asszony körül azzal az előre lemondó semmit sem kívánó udvariassággal, melyet a folytonos együttlétel vonzódássá fejleszt, de a betegség eltilt attól, hogy szerelemmé legyen. Ám Ginevra „soha nem látott különös szépsége elragadta, szinte könnyre fakasztotta néha; ... zárkózott fenség, öntudatlan különállása, felülemelkedése minden embernek ... lelkét térdre kényszerítette” előtte (23. l.)

E nagy szerelme, melynek fejlődését nagyon finoman rajtolja az író, fölébreszti Mercatiné féltékenységét. De aligha találná meg a módját, hogyan hódítsa vissza magához Hught, ha Prisse báróné, aki a vidám téli szezonra érkezik a Svájci Házba, ki nem oktatná. Más segítője is akad, akiről nem is tud, Ziegler, a túlfeszített idegzetű hegedűművész, aki szintén megszereti Ginevrát. Hugh után leskelődve, tanúja lesz, mikor ez Mercatiné csábításának nem tud ellenállni. Ekkor arra kényszeríti, hogy mondjon le Ginevráról, vagy pedig elárul neki mindent.

A finomlelkű ifjú nehéz helyzetbe jut; de a külső kényszerűségnél súlyosabb az a belső, mely egyre jobban Mercatinéhoz csatolja. E kettős kényszerűség határozza meg sorsát, mely ellen hiába próbálna küzdeni. Reménytelen ifjúságának első, egyetlen üdvözítő reménységével, hogy alázatos, lemondó boldogságban szolgálja Ginevrát, küzdelemre kel későn ébredő férfiösztöne, mely sokáig gátba szorított féltelenséggel hajszolja őt Mercatinéhoz.

Sorsához van kötve Ginevra sorsa. Az elhanyagoltság fájdalommal lassan hatalmat vesz erős hitén, mellyel Hugh töltötte el akkor, midőn kitarult előtte szíve, majd Ziegler mond el neki mindent. Betegsége megsúlyosodott és nemsokára — elutazott, mint a hotel tulajdonosa mondani szokta azokról, akik meghalnak. Még Ginevra betegségének első napján feltámadt Hugh szívében a vád, hogy ő az oka a leány súlyos állapo-

tának, úgy is viselkedett Mercatinével szemben, hogy ez meg-
érezte, hogy „egy ragyogó álom káprázatos színeibe az első
szürke lehelet hamvadt bele” (185. l.), de gyáva volt Zieglerrel
és magával szemben is: nem mert vigasztalást nyújtani a sze-
gény betegnek. Halála után egész hatalommal súlyosodott lel-
kére a vád és szörnyű gyötrődéssel kínozza a szerencsétlent.
De Ziegler is rájött, hogy az ő örült féltékenysége ölte meg
Ginevrát és félni kezdett Hughtól, hogy kimondja rá a gyilkost.
Mesteri kézzel rajzolja az író a belső történéseknek végzetes
folyását, mely Mercatinét öngyilkosságba, Zieglert Hugh meg-
ölésére, ezt meg az örültek házába viszi.

Az író alapgondolata Ginevra és Hugh történetében tel-
jesedik ki: Hugh lelke hódolattal hajolt meg a lány előtt és
ezzel boldoggá tette; de testiségének felzaklatott kielégítlen-
sége Mercatiné rabjává görnyesztette és ezzel fölidézte boldog-
talanságát és halálát. A két ifjú megható sorsa lesújtó bíráló
a mai társadalomra, mely nem talál megbotránkozni valót azon,
ha egy férfi „egyfelé térdelni jár és másfelé ölelni,” hiszen
„egyik fél se rövidül meg vele”. „Csak az a fő, hogy egyik se
tudjon a másikról” (189—190. l.) A Herrenmorálnak e cinikus
felfogását az író annak az alakjának Pál-fordulásával is meg-
cáfolja egyébként, aki éppen hirdeti ezt: Karanov, mikor igazán
szeret és vőlegény lesz, rájön, hogy a szerelmi élet észszerű
berendezésében nem okos dolog kétfelé szeretni, s „a boldog-
ságnak egyetlen igaz formája mégis csak az: magunkhoz ölelni
azt, akit szeretünk” (234. l.)

A jól elgondolt alapgondolatot művészi en fejezi ki a mű
cselekménye, mely folytonosan fejlődve egységesen halad a
végső kifejlődés felé. Igaz, hogy a mese alapjában véve igen
banális és elkoptatott tárgy: a férjes asszony hatalma a leány
felett, amit Berde így fogalmaz meg ügyesen és helyesen ki-
egészítve: „Az asszony az erősebb, de a leány joga szentebb”.
(232. l.) Ám az író újszerűséget tud adni a mesének azzal a
környezettel, melybe helyezi: a mű a Svájci Házban, a tüdő-
betegek Mekkájában történik és szereplői is mind eljegyzettjei
a halálnak. Ez első pillanatra megdöbbeníti az olvasót, de
alkalmat ad az írónak, hogy egy sajátos világot teremtsen elénk,
melynek új színei, új finomságai és új küzdelmei vannak
és hogy a beteg testben szenvedő és küzködő ember oly vívó-
dásait mutassa be, melyek a kényszerű lemondás és termé-
szetes jogát követelő vágy összeütközéséből származnak. E
világ rajza tele van étellel és finomsággal. A sok szép részlet
közül csak azokra a lapokra utalok, melyekben Hugh és Gi-
nevra szerelmének fejlődését rajzolja (a IV. és az V. fejezet);
meg arra a biztos művészi kézzel fölépített részre (XVII. fej.),
mely Ginevra végső szenvedéséről szól. Egyébként külső, zajos
eseményei nincsenek a betegek e bús világának; de annál több
történik a lelkekben.

Berde mélyreható, finom analizáló művészettel tárja elénk alakjai lelkét. Inkább ez elemzésekből, mint csendes és kevés cselekvésükből bontakozik ki előttünk jellemük is. Ginevra és Hugh ártatlan, nemes lényét különösen egész teljességében megismerjük. Mindketten úgy mentek a Svájci Házba, mint akiknek csak egy kötelességük maradt az életben: mindenbe híven belenyugodni, amitől övéik javulásukat várják, — bár ők már nem vártak semmit. Mégis gazdag kárpótlásnak vették minden reménytelenségükért azt a szerelmet, mely szívüket egymás iránt eltöltötte. Elfinomult lelküknek mély érzése szerelmüket oly magasságba emeli, melyben az élet reálitása elveszti erejét, de minden kicsiség mély benyomássá válik, melyből boldogságuk örömet, boldogtalanságuk fájdalmat érlel számukra. Így folyt volna nekik, kettőjüknek sokat, mindent jelentő apró, kicsi, de finom történetek közötti életük abban a néhány hónapban, mely számukra ki volt már mérve. De Hugh tapasztalatlansága olyan szerelembe rántja, melyet kielégítetlen férfiasága féktelen szenvedéllyé fokoz. Ez viszi Ginevra és Hugh csendes idillnek indult szerelmébe a tragikumot, mely nemcsak kettőjüket kívánja áldozatául, hanem azokat is, akik közül az egyik, Mercatiné, földidézte, a másik, Ziegler, esztelen szenvedélyével kiteljesítette. E két alakban sokkal több a reálitás, mint Ginevrában és Hughban; de mintha mindketten inkább kényszerűségből, mint szabad akaratból cselekednének: Ziegler bomlott idegei, Mercatinét a tökéletesen romlott báróné hajszolják bele gonoszságukba.

Hugh szerelme ébredésének rajza, Ginevra lelkének elemzése, midőn tudatára jut szerelmének, vagy midőn betegségében az elhagyatottság kínjai gyötrik, — a műnek a legszebb részei közé tartoznak. Mégis meg kell vallanunk, hogy némi fáradságot ébreszt az olvasóban a sok lélekanalízis, s ha talán kissé szűkmarkúbb lett volna e tekintetben az író, fokozta volna művének hatását. Hugh és Ginevra tragikus sorsa mindenesetre megrázóbb lett volna.

Vagy talán ez a letompított hatás jobban odatalál az egész mű stílusához?

Valóban Berde Mária megható gyöngédséggel állt tárgyával, embereivel szemben. Mintha csendes nyári „alkonyég záporozó aranyán” át láttatna mindent, — a darabost lesímítja, a rikító elbágyasztja, a durvát eltakarja. Költői impresszióval festi a virágos tavasz pompázó és a fehér tél havas tájait, gyöngéd kézzel bontogatja a lelkek érzelmeit és csipkefinomsággal szövögeti a mese szálait. Így lesz a *Haláltánc* az erdélyi irodalom egyik java értéke.

6. R. Berde Mária: A szent szégyen.

Az a halkszavú társadalombírálat, mely a *Haláltánc*-ből alig hallatszott ki, hangossá erősül *A szent szégyen*-ben. Súlyosabb a problémája, súlyosabb a harc is, melynek megvívását vállalta az író.

Nagy és tiszta szerelmében elbukik egy leány, gyermeke lesz, — hogyan nézzen most már szembe a társadalommal, melyet itt a kis város képvisel gyilkos pletykájával, pöffeszkedő lenézésével, irigységből nagyra növelt erkölcsi felháborodásával? Az író bizonyítja, de mindnyájan tudjuk, hogy egy jórészben hazug világ áll itt szemben a szív jogával. Szellemesen, ötletesen, komolyan, gúnyosan, teljes fegyverzettel száll síkra az író ez utóbbi mellett, mégsem tud maradék nélkül meggyőzni igazságáról, mert éppen problémája olyan, hogy nem oldható meg megnyugtatóan másként csak úgy, ha a szokásos társadalombírálat fogyatékoságát kiküszöbölve nyíltan számba vesszük a vallásos érzést is a társadalomjavítására hivatott tényezők sorában. Berde teljesen mellőzi a vallásosságot problémája tárgyalásában: nem is tudja megoldását másként adni, csak a materialista világfelfogás ideológiájával. Pedig milyen üresen hangzanak e szavak a természet és a szív jogával szemben mérseklő és megnyugtató és irányt mutató vallásos érzéssel szemben, mely mindenkire, a társadalomra is kötelező legnagyobb keresztény erényt, a megbocsájtást, nyújtja írúl, vigasztalóul, főlemelőül. Bizonyos, hogy a mű igazabb, meggyőzőbb és megnyugtatóbb lett volna, ha Berde elmélyedni tudó lelkével és alapos tudásával ki tudta volna szabadítani magát minden igazság nélkül való, ma már idejét mult szociológiájából. Am itt is ki kell emelnem, hogy maga az író becsületes meggyőződéssel állt felfogása mellett, s így ha nem értünk is vele egyet, tisztelettel kell tudomásul vennünk, amit hírdet.

Ha csökken is emiatt munkájának értéke, mégis ki kell mondanunk, hogy *A szent szégyen* hatalmas művészi alkotás.

A művet egy szegény varróleány emlékének ajánlja az író. Lehet, hogy e leány története adta az első gondolatot a regény megfogadásához: bizonyosabbnak tartom azonban, hogy rég ott vajudott ennek problémája is az író lelkében, akit mint nőt, a társadalmi kérdések közül éppen a nőt legbensőbbben és leg-sajátábban érdeklőn foglalkoztattak: a férfi és a nő joga és kötelessége, az anyaság fensége és mártírsága, vagyis a szerelem és anyaság tisztasága és tisztelete.

Farkas Léni története aztán sietette, hogy az anyasáért megharcoljon. Hogy mennyire volt ez fő előtte, elárulja, hogy igen egyszerű mesét alkotott és az egész műben alig szerepel néhány ember. A külső történésnél itt is többre becsüli a belső történéseket. A lelki élet előtte a fő; ezt festi, magyarázza, analizálja, — de művészi mértéktartással és a mélybe hatoló pillantás igazlításával.

Művész, de nő. Ez ad írásának sajátos igazságot, mely sokszor mélyebb, mint a férfiak igazsága, és megkapó érdekességet, mely az átlagból kiemeli. Asszonyi szívének mély érzelmével fogja át művének hőjét és e vele érzés és együtt élés adja meg neki a kézséget, hogy a leány lelkét úgy tárja föl előttünk, hogy teljes és még a legnagyobb részletezés mellett sem lankadó érdeklődéssel kísérik sorsát.

Az egyszerű mesének egyszerű a menete is. Elég gyors tempóval halad egészen addig, míg a szerelmes fiút az apai parancs el nem szakítja a leánytól. Ekkor meglassúdik, mert a leány helyzete, lelkiállapota, majd vergődése egészen addig, míg öngyilkosságra nem szánja magát, szélesebb és részletesebb rajzot és elemzést követelnek. Ekkor kerül az előtérbe a leány anyja is, aki addig csendesesen félre állott. Míg leánya falun van, rájön a titokra, megpróbálja hogy a fiú apjával hozza rendbe az ügyet, majd gyönyörűen megrajzolt lelki küzdelmek után diadalmaskodik benne az édes anya, aki megmentett leányának beteg testére borulva csak a csodásan megértő és megbocsájtó anyai szeretet egyszerű szavával adja leánya tudtára, hogy mindent tud és mindent megbocsájtott.

Az anya és leánya így megharcolják diadalmas harcukat önnönmagukkal; most készülnek a harcra a világ ellen is. E harcukban természetes segítséget találnak a messze városban tanulmányait végző fiúban és testvérben. Ez adja azt a tanácsot, hogy húga menjen egy külföldi kis szanatóriumba betegsége idejére. A tanács helyes. A leálynak jót tesz a szokott környezettől való távollét: az anyaság tudata megerősíti és lecsendesíti. Mégis hátra van még a legnehezebb: felemelt homlokkal nézni szembe a kisvárossal. Ehhez adja meg neki az elszánnást az a bizonyos szociológiai utópia, mellyel mi, olvasók, kibékülni nem tudunk. Minket sokkal jobban megfog és meghat a mű utolsó lapja.

„Robogtak haza felé. A gyermek nyugtalankodott: éhes volt. A szűk helyen először vette karjába a kis unokát nagyanya és alátartotta az élet fehér kútfejének. Ahogy odahajolt a leányához, az odalátott az anya homloka fölé. És nehéz, áhítatos eldöbbenésben észlelte, hogy a még mindig sűrű és fényes gesztenyeszínű hajban széles ezüst szallag dereng: ketté fésülve, körülkulcsolva a meghajtott fejet. Hirtelen saját hibátlan aranyhajára gondolt és megértette: mennyivel nagyobb feladat hősnék lenni elagottan, mint életindulóan...”

Ez az, az ifjúság ereje, melyet megsokszoroz az anyaság boldog tudata és acéllá edz a gyermek, a „gyémántkoszorú” — ez tud és mer szembe nézni az egész világgal és ez tudja kiengeztelni az ellenkező indulatokat és emberi kicsinyeskedéseket a megadásnak és az anyai áldozatosságának tisztességével.

Berde Mária e művében is szép és tiszta magyarsággal, színesen és finoman ír. Azonban itt már, mint majd minden

újabb alkotásában, észszrevehető az a küzdelme, hogy újszerűvé tegye stílusát. Hiszem, hogy nem külsőséges, nem divatszerű törekvés ez nála, annál nagyobb művész. Az impresszionista elégedetlensége ez a szavakkal, melyeket megkoptatott a használat és ízüktől, zamatuktól megfosztva elhalványított. A művész küzd és fárad, hogy intuíciója friss és tökéletes képét tökéletesen fejezze ki. Küzdelmének és fáradozásának eredménye a nyelv, mely ujonnan teremtve árad ki belőle. Így kap új szint, új árnyalatot, új pregnánsabb jelentést a kopott szó és így terem az új szó is. Ez mindig így volt és így lesz az igazi művésznél. Azonban ma ez divat a nem művészeknél is, és úgy érzem, hogy Berdét is megszedítette ez a divat, de csak művének első részében, melyben egy pár szava jogosan kifogásolható.

Dehát ennyi szépség hibát könnyen elbír *A szent székelyen.*

Dr. Kiss Ernő.